
Ruža LIHTNER KRNDIĆ

NEGOTINCI, HVALA ŠTO STE MI SPASLI ŽIVOT!

Rođena je 23. februara 1920. u Osi-
jeku od oca Emanuela, i majke Lju-
boje-Iboje Lihtner, devojčko Varjaš. U
porodici je bilo četvero dece, dva stari-
ja i jedan mlađi brat.

Otac, srednji brat Vilim i najmlađi
brat Drago odvedeni su iz Jajca u Jase-
novac, gde su stradali.

Majka, najstariji brat Josip-Joži i
Ruža su preživeli.

Studirala je i diplomirala na Beo-
gradskom univerzitetu nemački jezik, ju-
goslovensku književnost i francuski. Posle studija radila je u Jajcu
kao profesor, odakle se porodica preselila u London, gde je ostala
šest i po godina. Iz Londona se porodica vratila u Jajce i odatle od-
selila u Nemačku. U Jugoslaviju, odnosno u Beograd, porodica se
vratila 1985. godine.

Iz braka sa Ratomirom Cvetkovićem ima kćerku Mirjanu, a iz
braka sa Branislavom Krndićem, inženjerom tehnologije, kćerku
Irenu. Ima pet unuka i dva praunuka.

Negotin, palanka u Timočkoj krajini, spasava malu Jevrejku

Živela sam u Jajcu, tada malom mestu u Bosni i Hercegovini, danas, posle raspada Jugoslavije, gradu u istoimenoj državi. Imala sam još tri brata. Bili smo lepa, složna porodica, družili smo se i imali mnogo prijatelja. Subotom i nedeljom išli smo na izlete i priređivali teferiče.

Sestra moje majke, moja tetka Mira, živela je u Negotinu, u istočnoj Srbiji. Teča, Milan Stevanović, bio je apotekar. Nisu imali dece. Imala sam četiri godine kada sam sa tatom otišla u Negotin u posetu tetki i teči. Teča me je zavoleo, bila sam, kažu, bistra i lepa devojčica, i predložio je mome tati da me za neko vreme ostavi u Negotinu, a oni će me za vreme školskog raspusta vratiti u Jajce. Tata se u Jajce vratio bez mene, a ja sam ostala u Negotinu i polako se navikla na novi život. Dali su me u zabavište, a onda u osnovnu školu. Svakog letnjeg raspusta vodili su me u Jajce. Tu sam se družila sa komšijskom decom, igrala sa braćom, a kad bi se letovanje završilo, vraćala sam se u Negotin.

Bila sam dobar đak. Naročito sam lepo recitovala i vrlo jasno čitala, u čemu su me tetka i teča podržavali. Moja tetka, Jevrejka, udajom za Srbina prešla je u pravoslavnu veru, poštovala je pravoslavne verske običaje, ali nije zaboravila svoje jevrejsko poreklo. Uvek je postila za Jom Kipur i prijatno se osećala u društvu naših rođaka u Sarajevu, Subotici ili u Aradu, među svojom braćom i sestrama.

Kada sam pošla u gimnaziju, na prvom času veronauke, sveštenik (profesor) saopštio mi je da on nema prava da meni predaje kao ostalim učenicima. Rekao mi je da, ako želim, mogu da ostanem na času, a mogu i da izađem. Ja sam bila začuđena, nisam shvatila o čemu se radi, ali sam izlazila sa njegovih časova i šetala sa nekoliko drugova koji su kao katolici isto tako izlazili. Oni su imali redovnu nastavu sa svojim sveštenikom i polagali razredni ispit, što je značilo da ću i ja morati da tako postupim. Moja tetka mi je sve objasnila kada sam došla kući. Nabavila sam knjige i spremala se za ispit iz veronauke. Na kraju školske godine polagala sam kod rabina u Nišu. Čitala sam istoriju jevrejskog naroda za vreme letnjeg raspusta, razgovarala sa mojim ocem i počela sam i ja da postim za Jom Kipur, zajedno sa tetkom. Osim obaveznih pitanja iz programa, rabin je razgovarao sa mnom, objasnio mi je dosta stvari iz jevrejske istorije. Počela sam da se interesujem za život svog naroda. Osećala sam da pripadam jevrejskom narodu, ali i usled tečinog uticaja, koji je bio odani, verni Solunac, osećala sam se i kao Srпкиnja. Mislim da je u to vreme za Jevreje upotre-

bljavan naziv *Srbi Mojsijeve veroispovesti*. To je odgovaralo našim osećanjima.

Učila sam vredno i bila jedna od boljih učenica u gimnaziji. Privatno sam učila nemački i francuski jezik. Govorila sam francuski, nemački, svirala violinu, bila sam talentovana za glumu, lepo sam pevala. Moja najbolja drugarica bila je Božidarka, iz skromne seljačke porodice, čija me je majka rado primala i ja sam se divno osećala u njenom domu.

Pišem o tome opširno, jer to mi je, u stvari, spasilo život, to što sam se družila sa svima i što se nisam ponašala kao neka razmažena devojčica.

RUŽA 1939. godine

U Nemačkoj je situacija postajala sve ozbiljnija. Čuli smo o tome, slušali smo preko radija govore Hitlera i Musolinija. Moja tetka je bila zabrinuta, a mi mladi nismo shvatali koliko je situacija ozbiljna.

U međuvremenu upisala sam se na fakultet u Beogradu, jugoslavensku književnost, završila prvu godinu 1939–1940. U septembru 1940. iznenada je umro moj teča. Vratila sam se u Negotin da budem sa tetkom. Sledeće godine, 1941, zemlja je okupirana. Sve se, najednom, promenilo. Tetka i ja morale smo da nosimo žutu traku. Nismo smele da izlazimo posle osam časova, i uopšte nismo

smele da idemo u prodavnice i na pijacu. Ja nisam smela da radim u apoteci. U takvoj situaciji videlo se ko ti je pravi prijatelj. Magistri, koji su radili u apoteci, svake večeri su odvajali neku sumu novca i, da to ne bi primetio komesar koga su Nemci postavili u apoteci, krišom su davali tetki. Meni su i dalje dolazile drugarice da bismo se družile. Druženje sa doktorom Brankom Milosavljevićem preraslo je u obostranu simpatiju. Prema tetki i meni svi su bili pažljivi.

Sećam se da nas je jedne večeri, dok smo slušale Radio London, ulaskom u naš dom iznenadio dežurni policajac. Nas dve smo se skamenile, a on je samo rekao: „Nema veze“.

Jednog dana, negde u novembru 1941, poručio mi je opštinski delovođa, koga nisam poznavala, da dođem, da ima da razgovara nešto sa mnom. Otišla sam sa strahom. Prve njegove reči bile su da odmah

treba da se sklonim, jer će kupiti i hapsiti Jevreje! Moja tetka nije bila u opasnosti, jer je bila udata za Srbina i pravoslavne vere. Sklonila sam se kod jedne komšinice, u sobi koja gleda na baštu a ne vidi se sa ulice. Niko nije pitao za mene i posle nekoliko dana vratila sam se kući. Živela sam normalno, ali sam spakovala jedan mali kofer sa nešto najpotrebnijih stvari, za slučaj da moram da se opet krijem ili da bežim.

Jednog jutra, nekoliko dana posle skrivanja, dok sam još ležala u krevetu, u apoteci sam čula glas kojim je neko teško izgovarao moje ime. Čeda, magistar, otvorio je vrata moje sobe i, glasno rekao: „Ružo, Ružo“, a rukom mi je dao znak da bežim. Brzo sam obukla tetkinu haljinu, i onako bosa, u papučama, izletela u hodnik i otrčala u susednu kuću kod moje drugarice Slobodanke Janković, udate Pešelj. Muž joj je bio geometar i već je imala sinčića od godinu dana. To je bilo u decembru 1941. godine. Slobodanka nije shvatala šta se dešava, nije bila navikla da me vidi u papučama u tuđoj haljini, ali je ćutala. Malo smo posedele, skuvala mi je kafu i ja sam ispričala o čemu se radi. Ona se uozbiljila, shvatila sam je i nisam joj zamerila. Čuvati Jevrejku u svojoj kući bio je ogroman rizik. Ona se za momenat pribrala, rekla mi je da ostanem i da pripazim na bebu koja je spavala, a ona je otišla do svog muža da ga pita za savet. Njen muž je odmah otišao kod doktora Branka, koga su svi smatrali mojim verenikom. Vratila se i rekla mi da mogu da ostanem, njen muž i doktor Branko će se već dogovoriti šta da rade.

Potom je Slobodanka otišla u apoteku da traži nešto za bebu, koja je navodno kašljala, a u stvari da bi dr Branku rekla da svrati i da pregleda bebu. Drugi njen posao bio je da od moje tetke uzme za mene odeću i cipele i sve što je potrebno, ali da joj ne kaže gde se nalazim. Tetka je odmah shvatila i iz zahvalnosti poljubila Slobodanku.

U međuvremenu dr Branko je pronašao Slobodanku Florojkić, moju dobru drugaricu iz osnovne škole, koja je stanovala na periferiji grada i koja je odmah pristala da me primi kod sebe. Lepo mi je bilo kod nje, bila sam sklonjena.

Doktor Branko me je često posećivao i tešio, ali je od mene krio gorku i tešku istinu da su svi jevrejski muškarci iz Negotina pokupljeni, pa i svi oni koji su se krili po selima.

U Negotinu se, osim nemačke nalazila i bugarska vojska i opština je za njih tražila smeštaj. Dolazili su i kod Slobodanke da se raspituju i tražili su da od njene šupe i sobice naprave kuhinju. Naredili su joj da te prostorije isprazni što pre. Trebalo je da se sklonim na neko drugo mesto. Moj novi domaćin bio je Boca Lazarević, brat Bore Lazarevi-

ća, predsednika opštine. Bocini roditelji družili su se sa mojom tetkom i tečom. Boca je bio vlasnik jednog lepog poseda na putu za Badnjevo. Smestili su me u gostinsku sobu i tu sam se osećala sigurnom. Bila sam sa njima u njihovom delu kuće, a kad bi im ko došao u posetu, bežala sam u svoju sobu. Boca je živeo sa Cvetom, bivšom pevačicom. Bila je dobra domaćica, sa sela. Ona je, u stvari, vodila čitavo gazdinstvo, brinula o živini, stoci, obrađivala zemlju, spremala zimnicu. I tu se još jednom pokazalo koliko su mene Negotinci voleli i čuvali i kolika je bila njihova ljudskost. Od februara sam bila kod njih, bila je oštra zima, ja sam bila zatvorena u kući. Jedino sam izlazila u dvorište ispred kućnih vrata, uvek sa šalom umotanim preko glave.

*RUŽA sa porodicom koja ju je čuvala – sa tečom, tetkom
i prijateljima ispred kuće u Negotinu*

Došlo je proleće i Cveta je počela da radi u polju. Meni je bilo dosadno pa mi je Cveta predložila da i ja radim sa njom. Obukla me je u seljačku odeću, dala mi alat pa smo zajedno okopavale baštu ispred kuće. Bile smo neoprezne, jer su pored nas prolazili Negotinci koji su me prepoznali. Boca se vratio sav uzrujan zbog naše nepažnje i odmah pozvao doktora Branka da se sa njim posavetuje šta da se radi dalje. Odlučeno je da ipak treba da odem iz Negotina, iako me tih dana niko nije tražio. Još jednom su Negotinci pokazali plemenitost i hrabrost.

Vrlo brzo, bez komplikacija, našli su se prijatelji, pravi plemeniti ljudi koji su sve organizovali. Velja Trtuš Mikulić, koji je radio u upravi sreza, napravio mi je ličnu kartu na ime Olga Ilić. Lična karta koju mi je obezbedio bila je potpuno ispravna, sa pečatom i overom. Doktor Branko je organizovao da me jedan železničar prati do Niša. Bila sam sa njim u službenom kupeu, kao njegova žena, sa glavom u zavojima, kao da idem u bolnicu u Niš, na operaciju oka. Železničar, kome sam zaboravila ime, poveo je sa sobom svog malog sinčića, dečka od četiri godine. Da li je to bilo pametno, nisam baš sigurna, jer sam čitavo vreme bila u strahu da, ako nas neko nešto upita, mali neće znati šta da kaže. Međutim, sve do Niša, a put traje oko četiri sata, niko nije zavirio u naš kupe.

U Nišu sam se pozdravila sa železničarem, on mi je poželeo sreću i otišao, a ja sam ostala na stanici da sačekam voz za Kragujevac. Ovog puta, sama. U Kragujevcu je živeo tečin i tetkin venčani kum Milivoje, apotekar, kod koga sam sa tetkom ranije bila u poseti. Kuma Vida, njegova supruga, bila je vrlo simpatična osoba i bila sam sigurna da ću kod njih biti lepo primljena. Ali, prevarila sam se. Kum Milivoje je široko otvorio oči kad me je video. Kuma Vida ništa nije rekla, ali nije me pozvala da se smestim. Ponašali su se kao da sam svratila na kafu.

U njihovoj kući, u jednoj sobi, bio je smešten nemački komandant, neki viši oficir, koji se tu i hranio. Kum Milivoje je, zajedno sa mojim tečom, studirao farmaciju u Gracu (Graz). Kum me je predstavio kao svoju kumicu, spomenuo je moga teču kao svog najboljeg prijatelja, pomenuo zajedničke studije i druženje u Gracu. Rekao ja da sam studentkinja književnosti i da odlično govorim nemački. Kad se ručak završio, u kuhinji, kum me ozbiljno upitao: „Kuda misliš sad da ideš?“ Shvatila sam da ovde za mene nema mesta. Naravno, nisam to očekivala, ali mu nisam ni zamerila jer ni ja se ne bih baš ugodno osećala u kući u kojoj stanuje jedan nemački komandant.

Na putu iz Niša za Kragujevac, u vozu sam se upoznala sa jednom ženom koja se vraćala iz bolnice, sa kontrole. Ona je bila žena šefa stanice u selu Badujevac i imala je dvoje dece. Rekla mi je da mora da traži neku osobu koja bi joj pomagala. U tom trenutku za tako nešto nisam bila zainteresovana, računajući na smeštaj kod mojih kumova. Međutim, sada sam se odmah setila te žene, nisam ni prenoćila kod kumova, već sam otišla na voz i došla u to selo, dve stanice od Kragujevca. Lepo su me primili, žena se veoma obradovala kad me je videla. U tom selu bilo je puno četnika i da ja ne bih bila sumnjiva, predstavili su me kao izbeglicu iz Bosne, rođaku. Sve je lepo krenulo, ja sam vred-

no pomagala, brinula o deci, peglala i kuvala. Sad mi je dobro došlo ono što sam naučila boraveći kod Cvete i Boce, jer dok sam bila kod tetke i teče kao đak, bila sam maza i nisam znala ni mleko da skuvam. Vodili su me u posete kod prijatelja, svi su bili železničari i stanovali na stanici. Jedna simpatična mlada žena diskretno mi je nagovestila da uvek mogu da dođem kod nje, ona je u drugom stanju i bila bi joj potrebna neka odana i poštena osoba, ne kao posluga već kao prijatelj. Nešto je prećutkivala, a ja nisam shvatila šta misli. Isto tako, jedan stariji par železničara, on Rus a ona Srpkinja, lepo su me primili, rekavši mi da uvek mogu da dođem kod njih, kad imam vremena i ako mi šta zatreba. Mislila sam da su malo čudni, jer šta bi mi to trebalo kad sam lepo primljena u jednoj dobroj porodici.

Moj domaćin, šef stanice, za mene nije bio važan. Važna je bila njegova žena, dobra, simpatična i vrlo pažljiva osoba. Mnogo sam radila kod nje, ali to mi je i bio posao, ona je bila bolesna i moralo je da se štedi.

Spavala sam u kuhinji, kad me je jedne noći probudio moj domaćin nudeći mi vulgarnim rečima ljubavnu vezu. Ne znam kako sam provela noć, a rano ujutro već sam bila obučena, svojoj domaćici ništa nisam rekla. Otišla sam kod Rusa. Nisu se iznenadili kad sam im ispričala šta mi se desilo, jer su oni izgleda znali za njegove slične ispade, jer ja sigurno nisam bila ni prva ni jedina. Rus me je odveo u Batočinu, selo kraj Kragujevca, kod jedne bogate udovice, gospođe Divne Kovanović. Ona je bila vlasnica velikog i bogatog imanja u Batočini. Imala je mnogo radnika koji su održavali imanje i obezbeđivali proizvodnju šećera i brinuli o stoci i živini. Moj posao je bio da radim sa njom po kući. Njeni sinovi Žarko i Živa i kćerka Raca bili su sada na školskom raspustu. Starija kćerka Bisa bila je udata na selu za Vladimira Mladenovića – i oni su imali „u gostima“ jednu mladu Jevrejku, Klarisu.

Sinu Žarku i kćerki Raci dolazilo je društvo mladih koji su pevali i svirali na gitari. Jednoga dana, sedeći sa gospođom Divnom ispred kuće, rasplakala sam se slušajući jednu meni poznatu pesmu. Gospođa Divna me je zapitala zašto plačem. Nisam mogla da se uzdržim i otkrila sam da nisam izbeglica iz Bosne već Jevrejka iz dobrostojeće kuće, studentkinja književnosti.

„Znam, slutila sam ja to“, rekla je gospođa Divna, „ali nisam htela da ti kažem, nisi ti tu ništa kriva. Prokleti da su Nemci i ovi koji te gone, ništa se ti ne boj. Čuvaće tebe tvoja tetka Divna. A ovo nemoj nikome da govoriš. O tome samo ja znam.“

Ja sam se smirila, laknulo mi je što sam se nekom poverila. Mislila sam da sada mogu mirno da živim. Ali, opet je sve krenulo loše.

Batočina, bogato selo blizu Kragujevca, imala je bogatu i jeftinu pijacu na koju su Kragujevčani dolazili da se snabdevaju. Na moje veliko iznenađenje, jednog prepodneva, dok sam sa tetkom Divnom sedela za stolom, videla sam kako kroz dvorište kuće prolaze ljudi, jer im je tuda bio preči put od stanice za pijacu. Na njih nismo obraćale pažnju. Čak se ni tetka Divna nije ljutila što prolaze, jer je dvorište bilo veliko to nikome nije smetalo. Ali, najedanput – ukočim se od straha! Kroz dvorište je prolazio major Dragojević, komandant vojnog garnizona u Negotinu. On je Kragujevčanin (nisam to znala), došao je kući na odmor i koristi priliku da dođe i na pijacu. Video me je, ne veruje očima, a i ja, zbunjena, ne skidam pogled sa njega. Nije me pozdravio, samo je produžio dalje. Ja sam bila sva bleđa i tetka Divna sam odmah rekla da je vrlo opasno što me taj čovek video.

I ona je shvatila da je situacija ozbiljna, uveče je okupila svoju decu i razmišljali su šta da rade. Ubrzo nam se pridružila i Klarisa, devojka koja se krila u porodici tetka Divnine udate kćeri. Nastala je panika, jer je već sutradan u opštini objavljeno naređenje da svi oni koji su došli u Batočinu posle 1941. godine moraju da se jave i da donesu isprave. Klarisa je odlučila da odmah ode u Kragujevac, a ja nisam znala kuda da idem. Nisam imala kuda. Tetka Divnina sestra, koja je svakodnevno dolazila, inače udovica nekog Milera, radila je u Gestapou, ali nije bila opasna, znala je ko sam i dala je pametan i vrlo realan predlog:

„Zašto ti, Olga, ne bi išla u Nemačku, na rad?“

Složili smo se da je to jedino rešenje za nas, jer smo svi bili svesni koliko je za mene opasno da me uhvate, toliko je opasno i za porodicu koja me je čuvala. Dakle – idem u Kragujevac da se javim u biro rada i prijavim za Nemačku. Lekarski pregled, razgovori sa službenicom, sve je prošlo u najboljem redu – i ja sam dobila ugovor za odlazak na rad u Berlin. Sa tim ugovorom otišla sam u Beograd, gde je jedan rođak tetka Divne imao stan, a za vreme rata živeo je u Batočini. Dozvolio mi je da tamo stanujem. Divnin stariji sin Žarko odveo me je tamo, bio sa mnom neko vreme i vratio se. Ostala sam sama. Sada sam živela u Beogradu, nikome od rodbine i prijatelja nisam smela da se javim; ali dobro, ni ova situacija nije bila bez nade. Morala sam da se čuvam da ne sretnem nekog od poznatih. Trajalo je to mesec dana. Nisam se bojala što mi je lična karta istekla, kao dokument biće dovoljan ugovor za rad u Nemačkoj. Malo sam se preračunala – moj život je pun iznenađenja, za mene nema mira. Ne sećam se zašto sam išla na železničku stanicu, tamo sam sedela u čekaonici. Bilo je puno sveta. Niko nije

obratio pažnju na mene, nikog poznatog nije bilo, mogla sam mirno da sedim. Kupila sam neke novine i čitala. Ovde sam sigurna, mislila sam, u restoranu može da se dobije kafa ili čaj, bar sam među ljudima.

Najednom, nastalo je neko došaptavanje. Neki putnici koji su sedeli preko puta mene brzo ustaju i izleću napolje. Nije mi bilo jasno šta se dešava – najednom policija, racija. Nedićeva policija i Nemci! Opkolili su nas, zatvorili vrata i počeli da nas legitimišu. Sasvim mirna, bez zabune, pokazala sam svoj ugovor. Ovog puta pomoglo mi je što govorim nemački. Objasnila sam da dosad nisam otišla u Nemačku zbog toga što čekam svoje društvo, prijatelje koji treba da dođu iz unutrašnjosti. Zato sam sada i na stanici, čekam ih. Nisam bila zbunjena, izgovor je delovao uverljivo i ja sam bila uverljiva, bar sam tako mislila. Mislim da je na policajca delovalo to što govorim nemački, ali nije bio baš uveren. Pozvao je nekog agenta u civilu, on me je takođe saslušao, vratio mi moj ugovor, ali je vrlo učtivo rekao da više ne smem da idem u svoj stan. Predao me je jednom kolegi, takođe u civilu, koji me je otpratio u prihvatilište Crvenog krsta, negde na zadnjem delu stanice. Tamo su mi dali da se umijem, smestila sam se u jednoj velikoj prostoriji, dobila krevet. Dali su mi i ručak, trebalo je tu da ostanem do petka, kada ide sledeći transport za Nemačku. Bilo je još nekoliko devojaka koje su takođe čekale da otputuju u Nemačku. Nalazile su se tu i neke izbeglice i beskućnici, neke stare žene i muškarci. Znači, putujem u Nemačku, nema problema, idem ako se već mora! Javila sam se vođi transporta. Uzeo mi je podatke i ugovor da ga on čuva. Dakle, nema se kud – idem za Nemačku. Pa i to nije tako strašno, zaključila sam.

Putovanje

Dobili smo po paketić hrane, komad hleba i otvrdlog pekmeza. Ja sam sebi kupila komad pečene bundeve, toliko sam imala novca. Smeštali su nas u vagon koji će tek kasnije da se prikači za kompoziciju. Na peronu ispraćaji. Svako od putnika ima neku tužnu istoriju koja ih tera da idu. Mene niko ne prati, ne znam šta me očekuje, ali videćemo, glavno je krenuti.

Voz je krenuo. Polako su se vadili paketi sa hranom; i ja sam izvadila svoj paketić kad je pao mrak. Nisam mogla da pojedem sve što sam imala, pa sam ono što mi je ostalo spakovala. U Ljubljani zastajemo da bi sačekali i ostale grupe radnika koje odlaze za Nemačku. Na stanici smo smešteni u prihvatilištu Crvenog krsta.

Kad su stigle ostale grupe određene za Berlin, krenuli smo prema Austriji. U Gracu (Graz) voz se duže zadržao. Radnici za Grac spremaju se da iziđu i ja naglo odlučim da i ja iziđem, uprkos tome što je moj ugovor o odlasku u Berlin ostao kod vođe puta.

U Gracu nas prihvata službenik Biroa za zapošljavanje i odvodi u kancelariju. Službenik proziva svakoga iz grupe, na osnovu ugovora koje je dobio od vođe transporta. Jedan po jedan odlaze u kancelariju i tamo daju podatke o sebi i određuje im se mesto gde će raditi. Ostala sam samo ja, mog ugovora nema. Ja ćutim, neću da pokažem da znam nemački, ne znam da odgovorim ni na jedno pitanje. Moji saputnici potvrdili su da sam ja krenula iz Beograda i da sam čitavo vreme putovala s njima. Ulazim i ja kod službenice, pomoću prevodioca objasnim da studiram i da sam odrasla u apoteci, radila na recepturi i pravila razne sirupe i praškove. Upućena sam u RUEH, fabriku bicikla i motora, da radim u ambulanti. Odveli su nas u Lager Liebenau, gde ćemo stanovati. Ja sam u sobi sa još dve naše radnice. Hranimo se u menzi i stanujemo po barakama. U ambulanti je vladala vrlo prijatna atmosfera. I nije bilo teških slučajeva.

Lepo sam se razumela sa doktorkom i sa medicinskim sestrama i drugim osobljem. Cenili su me. Trebalo je da se radi, odmarali smo se samo za vreme pauze, ali to mi nije padalo teško. Bar me niko nije pitao ko sam, šta sam i odakle dolazim.

Radila sam vredno i nisam se nigde prijavila. Smatrala sam da je to posao mog šefa, doktorke. Niko mi nije rekao da moram da se još negde prijavim. Petkom su se primale plate, svi su odlazili u kancelariju i vraćali se s platom, dok za mene nije bilo ništa! Kazali su mi da treba da odem u kancelariju, otišla sam a službenica me traži u spisku, ali me nigde nema. „Jeste li se prijavili“, pita, a ja onako samouvereno, gotovo drsko odgovorim: „Naravno da sam se prijavila.“ Izlazi šef kancelarije, čuo je nešto i pita šta se dešava. „Ona kaže da se prijavila, ali ja je nemam na spisku“, kaže službenica. A šef me gleda sa puno simpatija i kaže: „So eine feine Dame lügt nicht, du sollst sie sofort auszahlen“ (Ovako fina dama ne laže. Isplati je odmah.) Našla se moja cedulja iz Biroa rada, koju je valjda onaj službenik dao, kad me je doveo ovamo. Trebalo je da mi on kaže da treba da se prijavim. Međutim, cedulja se našla, službenica me upisala i isplatila nedeljnu platu. Sve je bilo sređeno.

Dani su bili lepi, subotom i nedeljom smo sedeli na travnjaku ispred baraka, upoznavali se, pričali i šalili. Društvo je bilo mešovito, Sr-

bi, Hrvati, Francuzi i razni drugi dobrovoljni radnici. Naravno, svako je imao razlog da beži iz svoje zemlje, ali svi smo ovde bili jednaki i lepo se razumeli.

Tih dana upoznala sam jednog prijatnog mladića, Ratka Cvetkovića iz Kragujevca, s kojim sam se sprijateljila. Često smo zajedno izlazili. Pričao mi je da je završio vojno-tehničku školu. Za vreme masovnog streljanja u Kragujevcu, našao se i on u zatvoru, ali su ga prijatelji spasili. Tako je izbegao da i on bude streljan. Posle toga odmah je „dobrovoljno“ došao u Nemačku na rad. Ovde je radio kao električar.

On je svakodnevno dolazio, zabavljao i mene i ostale. Ja sam na obližnjem seoskom imanju nabavljala voće i povrće. Jedno vreme zajedno smo se bavili našim problemima, na rasturene i daleke porodice. Svi smo bili mladi i svi smo, isto tako, znali da će kad-tad ratu doći kraj.

Usamljenost i život bez pravih prijatelja, čoveka lako odvedu u sentimentalna osećanja. Počela sam da stičem poverenje u Ratka. Ni-

*RUŽA sa kćerkom IRENOM i unukom
VOJISLAVOM SIMIĆEM*

sam mogla da se savladam i, ne razmišljajući koliko rizikujem, u jednom trenutku poverila mu se, ispričala sam mu sve o sebi i zašto se krijem. „To ste meni rekli – i nikome više! Nikome!“ Meni je laknulo što sam našla nekoga sa kime mogu da podelim svoju tajnu, a on se naglo izmenio. Postao je ozbiljniji i kao da je odjednom osetio obavezu da me štiti i čuva. Zamolio me da više ne izlazim bez njega i počeo je nekako da se ponaša prema meni kao da nas vezuje nešto više od običnog prijateljstva. I ja sam to rado prihvatila i svi su nas odjednom gledali kao par. Govorio je da će tražiti da nam daju sobu i da ćemo se venčati. Naravno, nije dolazilo u obzir da ja idem u neko naše poslanstvo u Gracu ili Beču, i to sam mu rekla. On je samo ćutao i uskoro je doneo neku zvanično overenu potvrdu, koja nije bila prava venčanica već nešto kao ugovor o zajedničkom životu. Nikada mi nije bilo jasno kako je došao do

sam mogla da se savladam i, ne razmišljajući koliko rizikujem, u jednom trenutku poverila mu se, ispričala sam mu sve o sebi i zašto se krijem. „To ste meni rekli – i nikome više! Nikome!“ Meni je laknulo što sam našla nekoga sa kime mogu da podelim svoju tajnu, a on se naglo izmenio. Postao je ozbiljniji i kao da je odjednom osetio obavezu da me štiti i čuva. Zamolio me da više ne izlazim bez njega i počeo je nekako da se po-

nje. Objasnio mi je da je za pribavljanje tog dokumenta dobro platio, a ovde u Austriji ima naših ljudi koji su u stanju da nabave sve što želiš. Nisam baš mnogo o tome ni razmišljala. Osećala sam se, prvi put posle toliko vremena, sigurna i zaštićena.

*RUŽA KRNDIĆ danas
sa suprugom
Branimirom*

No, bilo bi čudno da tako prijatnu atmosferu ne pokvari neko neprijatno iznenađenje. Kad sam u jednoj radnji kupovala neke sitnice i kad sam se spremala da izađem, na drugoj strani ulice ugledala sam mladi bračni par iz Batočine! Vratili su se sa odmora u zavičaju. Znali smo se iz Batočine, više puta bili smo zajedno u društvu. Oni me nisu videli, ja sam sačekala Ratka i rekla mu o tom susretu. Gest koji je on učinio nikad neću zaboraviti. Radi moje sigurnosti pristao je čak i da promeni posao koji je obavljao. Firma u Gracu u kojoj je radio imala je filijalu u Bruku na Muri (Bruck an der Mur). Otišli smo tamo, on je dobio sobu, nešto posuđa, rešo i mi smo se smestili. Ja sam radila kao radnica u jednoj fotografskoj radnji, naučila sam da izrađujem slike. Sledeća godina za nas je protekla dosta mirno. Mnoge naše devojke i žene razmišljale su o povratku u Srbiju. Pošto sam bila trudna, i na Ratkovo insistiranje, odlučila sam da se i ja vratim u Beograd i smestim kod Ratkove sestre.

Beograd

Vratila sam se u Beograd. Ratkova sestra Natalija imala je četrnaestogodišnju devojčicu i živela je vrlo skromno, radeći za neku minimalnu platu. Najvažnije je bilo da ima potrošačke bonove za sebe i za ćerku. Ja tu povoljnu okolnost nisam mogla da imam jer još nisam smela da se prijavim. Dva meseca delila su me od porođaja. Sestra

Natalija je bila zabrinuta, bojala se troškova, dolaska bebe u kuću, a i ja nisam baš bila poželjna, bojala se da me neko ne prepozna. Otvoreno mi je dala do znanja da potražim neko drugo mesto, a ja nisam imala kud. U to vreme, jula, avgusta i septembra 1944, Beograd je bio bombardovan. Kada sam izlazila u grad, a uvek sam imala nekih poslova koje je trebalo obaviti, to mi je padalo teško zbog toga što sam morala da izbegavam prijatelje i rodbinu i sve koje poznajem.

Za sve vreme mog boravka u Austriji ništa nisam znala o mojoj tetki, a ona je bila uhapšena odmah posle mog odlaska iz Negotina. O njenoj sudbini saznala sam tek prilikom jednog mog ranijeg ilegalnog dolaska u Beograd. Tada sam sa železničke stanice najpre svratila kod naše prijateljice iz Negotina koja se preselila u Beograd, gospođe Todorović. Mi smo se u Negotinu družili. Njen muž, dr Aca, i moj teča, apotekar, saradivali su i bili dobri prijatelji, a njihov sin Mića bio je moj školski prijatelj. Odem, dakle, kod gospođe Todorović, tetka Draginje. Ona je bila iznenađena što me vidi, čula je da sam u Nemačkoj. Objasnila sam joj da sam došla samo na nekoliko dana, da idem u Šabac i Niš i da se brzo vraćam. A idem sada, rekla sam joj, kod tetka Milice da se nađem s tetkom. Ona zna da dolazim, pisala sam joj i zakazala tačno vreme i dan. Na te moje reči Todorovička je ćutala, pripremila mi je doručak, i – stalno me zadržavala da ostanem! Kad god sam ustajala da krenem, ona me zadržavala. Konačno, ustala sam i uzela svoje stvari jer je bilo vreme da se nađem s tetkom. Onda se tetka Draginja rasplakala i ispričala mi da ne smem da idem tamo, verovatno me čekaju da me uhvate, tetka je uhapšena već više od godinu dana, u logoru je na Banjici i ne zna se šta je sa njom. Neki naši prijatelji pokušavali su da intervenišu, jer su držali da tetka, kao pokrštena i udata za Srbina, treba da bude puštena. No, to ništa nije pomoglo.

Sada, kada sam se konačno vratila u Beograd, hodajući gradom, u nedoumici šta da radim, jer kod Ratkove sestre nije bilo zgodno da ostanem i laknulo bi joj kad bi me ispratila iz svoje kuće, negde na Slaviji srela sam Miću Todorovića, sina tetka Draginje. Stajao je u grupi četničkih oficira, i on u uniformi, imao je neki viši oficirski čin. Zaprepastio se kad me je video, prišao mi je, hteo je da zna šta ovde radim. Odmah me je odveo svojoj kući. Tetka Draginja me je lepo primila i ja sam se odmah preselila. Već se približavao kraj rata. Nemci su se povlačili iz Grčke. Rusi se sve brže približavaju. Mi iz Beograda sklanjamo se u Rakovicu, nas nekoliko porodica smestilo se u jednoj sobi, u jednoj seoskoj kući. Tetka Draginja me prijavila kao svoju sestričinu, brinula se o meni i plaćala sve troškove oko smeštaja. Mića me odveo u poro-

dilište 27. septembra (bilo je to beogradsko porodilište koje je izbeglo u Rakovicu i bilo smešteno u jednoj školi). Tu se rodila moja Mira.

Kada je Beograd oslobođen, 20. oktobra, u gradu je nastalo slavlje i veselje, ulice su bile pune razdraganih građana. Nisam znala šta osećam. Da se radujem što sam slobodna, nemam više čega da se plašim! Ali, ostala sam potpuno sama. Nema više moga teče, umro je pred sam početak rata, nema tetke, streljana je 5. oktobra 1943. na Banjici. Moj otac i dva brata stradala su u Jasenovcu 1941. Moja majka, ne zna se gde je; moj najstariji brat Joži, ne zna se gde je! Takođe, moji i Ratkovi životni putevi ubrzo su krenuli različitim pravcima.

Tek kasnije sam saznala da je moja majka ostala živa zahvaljujući srećnoj okolnosti što je našla posao u jednoj porodici u mestu Brukan der Leita, u Austriji, gde je odvedena iz Jajca pod drugim imenom. Šila je, kuvala i čuvala decu. Moj najstariji brat Josip-Joži radio je kao mašinista na nemačkom brodu koji je vozio Dunavom na liniji Prahovo-Beč i to pod svojim punim prezimenom Lihtner. Niko nije sumnjao u njegovo poreklo jer se prijavio kao Nemač. Moram odati priznanje nekim njegovim drugovima koji su ga poznavali iz vojske, zajedno su služili u mornarici, među njima i Jajčaninu Dervišu-Dedi Kršaku, muslimanu, koji ga je svakodnevno viđao i ćutao!

Moj otac nije bio te sreće. On je bio poslovođa u fabrici hlora u Jajcu. Bio je omiljen među kolegama i radnicima. U gradu je bio vrlo aktivan, organizovao je i sportska takmičenja, biciklističke trke, amatersko pozorište, radio u „Sokolu“. Kad su kupili Jevreje, Srbe i Rome, za njega se niko nije zauzeo. Odveden je u Jasenovac zajedno sa mojim srednjim bratom Vilijem i najmlađim bratom Dragom. Nikad više ništa o njima nismo čuli. O svemu sam posle rata saznala od mame.

Tešim se da sam još mlada, optimista sam i puna želja da živim i da čuvam svoju Miru. Tetka Draginja me teši i hrabri, sve će biti dobro. Idem u Jevrejsku opštinu da se prijavim. Tamo je teško da dokažem ko sam, odakle dolazim. Ja sam živela u Jajcu i Negotinu i nigde se nikada nisam upisala. I opet srećna slučajnost. Tu, u kancelariji predsednika, sedi gospođa Ela Berah, rođena Grof, rodnom iz Jajca. Naši roditelji su se družili u tom gradu. Ja nju nisam poznavala, bila je starija od mene i ranije je otišla iz Jajca. Uglavnom, ona je potvrdila da govorim istinu. Ja sam se registrovala i postala član jevrejske zajednice. Tu sam bila među svojim, nisam više sama na svetu!

Novi život za mene je počinjao. Bila sam spremna da krenem napred. I još jednom, Negotinci, hvala!